Jozef Tiso: můj nepřítel – tvůj hrdina?

Jan Rychlík

Stručná biografie Jozefa Tisa zaměřená na jeho politickou činnost vypadá takto:¹ Narodil se 13. října 1887 v Bytči na středním Pováží. Vystudoval teologii na univerzitě ve Vídni, kde v roce 1911 získal doktorát. Působil nejprve jako kaplan na různých místech Slovenska. Za první světové války sloužil v letech 1914 a 1915 jako polní kurát na východní frontě, téhož roku začal vyučovat náboženství na piaristickém gymnáziu v Nitře a současně působil jako spirituál v tamním biskupském semináři. Později se stal biskupským tajemníkem. Před vznikem Československa se Tiso ve slovenském národním hnutí neangažoval, ale ani nevystupoval proti němu. Hned po vyhlášení republiky se zapojil do činnosti Slovenské lidové strany, vedené knězem Andrejem Hlinkou a přejmenované v roce 1925 na Hlinkovu slovenskou lidovou stranu (HSLS). Tiso se stal jejím místopředsedou a čelným ideologem, protože na rozdíl od předsedy Andreje Hlinky měl poměrně solidní vzdělání i jazykové znalosti. V roce 1925 byl Tiso poprvé zvolen poslancem Národního shromáždění a tento mandát si udržel i v dalších volbách v letech 1929 a 1935. V letech 1927 až 1929 byl za HSLS ministrem zdravotnictví v pravicové vládě takzvané panské koalice. Tiso byl přesvědčeným autonomistou, či přesněji federalistou, a jako první jasně zformuloval právo Slováků na vytvoření autonomního státního útvaru v rámci Československa i teoreticky.² Ve své straně Tiso představoval umírněné křídlo a také českými politiky byl vnímán jako člověk, se kterým je možné se dohodnout.

1 Viz heslo „Tiso, Jozef“ ve *Slovenském biografickém slovníku*, sv. 6. Martin, Matica slovenská 1994, s. 74 n. Podrobněji viz ĎURICA, Milan Stanislav: *Jozef Tiso 1887–1947: Životopisný profil*. Bratislava, Lúč 2006 (3. vydání).

2 TISO, Jozef: *Ideológia Slovenskej ľudovej strany*. Praha, Tiskový odbor Ústředí Svazu československého studentstva 1930.

Po smrti Andreje Hlinky 16. srpna 1938 se stal Tiso vůdčí osobností HSLS a slovenské politiky vůbec. K prosazení autonomie Slovenska dokázal využít mnichovského diktátu z 30. září 1938, po kterém muselo Československo odstoupit pohraniční území Německu, a pozice ústřední vlády byla proto politicky oslabena. Šestáho října 1938 na jednání v Žilině si podřídil vedení ostatních hlavních slovenských politických stran a přinutil ústřední vládu v Praze, aby souhlasila s vyhlášením autonomie Slovenska. Poté se stal předsedou slovenské autonomní vlády. Třináctého března 1939 byl pozván do Berlína k Hitlerovi. Ten mu oznámil, že se rozhodl skoncovat se zbytkem Československa a připojit české země přímo k Německu. Tisovi důrazně doporučil, aby se Slovensko od českých zemí co nejrychleji oddělilo, protože v opačném případě na něm Německo přestane mít zájem. Následující den slovenský autonomní sněm skutečně vyhlásil samostatnost Slovenska, které se stalo satelitním státem nacistického Německa. Na podzim 1939 byl Tiso zvolen nejprve 1. října předsedou HSLS a 26. října prezidentem Slovenské republiky. Její závislost na Německu byla dána zvláštní německo-slovenskou ochrannou smlouvou z 23. března 1939, která znamenala slovenskou účast ve válce po boku Německa. Pod Tisovým vedením se Slovensko skutečně za druhé světové války připojilo k útoku proti Polsku a v roce 1941 i proti Sovětskému svazu. Formálně vyhlásilo 13. prosince 1941 válku také ostatním státům antihitlerovské koalice.

Politický systém, který Tiso vytvořil, se nedá jednoznačně definovat. Jeho základem mělo být sociální učení katolické církve v kombinaci s myšlenkami stavovského státu, jak jej definoval rakouský sociolog a politolog Othmar Spann (1878–1950), jehož teorie Tisa silně ovlivnily. Tiso akceptoval Spannovu myšlenku stavovského státu, byť se pro odmítavý postoj Německa nakonec na Slovensku v praxi neuskutečnila. Tiso odmítal stejně tak marxismus jako politický liberalismus, a tudíž i soutěžení politických stran a parlamentní demokracii.³ Už v období autonomie vybudoval Tiso na Slovensku autoritativní režim jedné politické strany – Hlinkovy slovenské lidové strany. Na druhé straně nebyl nacistou a v rámci HSLS reprezentoval umírněné a konzervativní křídlo. Obratným manévrováním dokázal dokonce eliminovat vliv radikálního nacionálněsocialistického křídla vedeného Vojtechem Tukou a Alexandrem Machem. V důsledku toho byl slovenský režim, pokud šlo o perzekuci oponentů, poměrně umírněný (ovšem s výjimkou pronásledování Židů), takže až do vypuknutí Slovenského národního povstání nebyl na Slovensku vykonán ani jeden politicky motivovaný rozsudek smrti.⁴

Tiso byl přesvědčeným antisemitou, byť v jeho případě nešlo o antisemitismus rasový, ale spíše náboženský. Jak sám řekl, za svých studií ve Vídni byl silně ovlivněn

3 Podrobněji viz WARD, James Mace: *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca (New York) – London, Cornell University Press 2013 (v českém překladu: *Jozef Tiso: Kněz, politik, kolaborant*. Praha, Slovart 2018). Dále srv. RYCHLÍK, Jan: Ideové základy myšlení Jozefa Tisa a jejich politický dopad. In: BYSTRICKÝ, Valerián – FANO, Štefan (ed.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu: Zborník materiálů z vedeckého sympózia, Častá-Papiernička, 5.–7. mája 1992*. Bratislava, Academic Electronic Press 1992, s. 263–274.

4 Právní rozbor této situace viz RAŠLA, Anton: Legendy o Tisovi. In: *Tamtéž*, s. 140–143.

hnutím křesťanských socialistů Karla Luegera (1844–1910), tehdejšího vídeňského starosty, který učinil antisemitismus ústředním bodem svého politického programu.⁵ Antisemitismus tvořil nedílnou součást Tisova slovenského nacionalismu, který byl ideovým základem slovenského státu. V Tisově pojetí byl slovenský nacionalismus výrazem zájmů slovenského národa.⁶ Národ ale Tiso chápal čistě jazykově-etnicky a nábožensky,⁷ což už předem ze slovenské národní pospolitosti vyřazovalo všechny menšiny, a především Židy. Tiso sám sice neorganizoval deportace Židů, ale ani proti nim nevystoupil. Jako předseda vlády a později jako prezident republiky podepsal několik vládních nařízení a zákonů, které různým způsobem omezovaly práva Židů.⁸ Podepsal rovněž ústavní zákon č. 68/1942 Sl. z. (Slovenského zákoníku) z 15. května 1942, kterým bylo – s určitými výjimkami – sankcionováno vystěhování Židů ze Slovenska do Němci okupovaného Polska.⁹ Navíc Tiso 15. srpna 1942 ve veřejném projevu v Holíči deportace schválil a odmítl názor, že jsou v rozporu s křesťanskou morálkou.¹⁰ V roce 1944 se Tiso postavil otevřeně proti Slovenskému národnímu povstání, přičemž vzal na vědomí a dodatečně schválil povolání německé armády na Slovensko.¹¹

Jako prezident Slovenské republiky Tiso setrval coby poslední spojenec po boku Německa až do konce. V dubnu 1945 odešel ze Slovenska, nejprve do Rakouska a pak do kláštera v bavorském Altöttingu. Zde byl ale vypátrán americkou zpravodajskou službou, zatčen a potom vydán československým úřadům. Tiso byl obviněn na základě retribučních nařízení Slovenské národní rady z aktivního podílu na rozbití Československa, ze zavedení autoritativního nedemokratického režimu, z podpory

5 Viz ŠIMONČIČ, Albert – POLČÍN, Jozef: *Jozef Tiso, prvý prezident Slovenskej republiky*. Bratislava, Zväz slovenských knihkupcov 1941, s. 17 n.

6 Viz POLAKOVIČ, Štefan: *Tisova náuka*. Bratislava, Hlinkova slovenská ľudová strana 1941, s. 17.

7 Srv. TISO, J.: *Ideológia Slovenskej ľudovej strany*, s. 2. Podrobněji o Tisově chápání národa viz BAKOŠ, Vladimír: K Tisovej koncepcii národa a nacionalizmu. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (ed.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*, s. 275–280.

8 Šlo především o ústavní zákon ze dne 3. září 1940, č. 210/1940 Sl. z. (Slovenského zákoníku), kterým byly vládě uděleny na jeden rok plné moci k úplnému vyřazení Židů z hospodářského a společenského života. Na jeho základě byli Židé postupně cestou různých nařízení zbaveni veškerého majetku a politických i lidských práv. Dne 9. září 1941 byl na jeho základě vydán také pověstný židovský kodex (č. 198/1941 Sl. z.), jímž byly na Slovensku zavedeny norimberské rasové zákony. (Podrobněji viz KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava, Archa 1991, s. 125–132.)

9 Ústavní zákon č. 68/1942 Sl. z. sice sankcionoval vystěhování Židů ze Slovenska, na druhé straně ale určité kategorie Židů z vystěhování vyňal a tím je vlastně paradoxně chránil. Po obsazení Slovenska německou armádou ovšem deportace Židů probíhaly již v německé režii a na vyňaté kategorie nebyl brán zřetel. (Podrobnější rozbor zákona č. 68/1942 Sl. z. viz *tamtéž*, s. 187–190.)

10 TISO, Jozef: *Prejavy a články*, sv. 2: 1938–1944. Ed. Miroslav Fabricius a Katarína Hradská. Bratislava, Academic Electronic Press 2007, s. 492 n., dokument č. 287 – Prejav J. Tisu na cirkevno-národných slávnostiach (15. augusta 1942, Holíč).

11 TÝŽ: *Prejavy a články*, sv. 3: 1944–1947. Ed. Miroslav Fabricius a Katarína Hradská. Bratislava, Historický ústav SAV 2010, s. 7–9, dokument č. 1 – Prejav J. Tisu v Slovenskom rozhlasu pri príležitosti vstupu nemeckých vojsk na slovenské územie (Bratislava, 30. augusta 1944).

válečného úsilí nacistického Německa, z účasti na deportacích Židů a ze zrady na Slovenském národním povstání.¹² Národní soud v Bratislavě jej po tříměsíčním procesu odsoudil k trestu smrti. Žádost o milost prezident Edvard Beneš zamítl, protože ji vláda nedoporučila. V časných ranních hodinách 18. dubna 1947 byl Tiso na nádvoří věznice bratislavského krajského soudu oběšen.

Obvinění, apologetika a rozsudek smrti

K pochopení diskuse okolo Jozefa Tisa bude nejprve třeba zaměřit se na hlavní obvinění proti němu a současně i na způsob, jakým se Tiso sám a potom i jeho apologeti s těmito obviněními vypořádali. Pro jednoduchost vyjdeme z obžaloby, která proti němu byla vznesena před Národním soudem, byť kritika Tisa nemá jen trestněprávní rovinu. I dnes se však týká těch bodů, které jsou obsaženy už v obžalovacím spisu z roku 1946. Na prvním místě zde tehdy bylo obvinění z účasti na rozbití Československa v březnu 1939. Další obvinění se týkají nastolení a udržování nedemokratického režimu slovenského státu, účasti na válce proti Sovětskému svazu a Spojencům, podílu na vyvezení a vyvraždění Židů a nakonec odmítnutí alespoň pasivně podpořit Slovenské národní povstání a zachování loajality k nacistickému Německu až do konce.

Apologetika Tisa vychází v podstatě z jeho vlastní obhajoby před Národním soudem, kterou jeho stoupenci později jen rozšířili argumentačně a pokusili se ji podepřít nějakými fakty. Stačí tedy, podíváme-li se na Tisovu obhajobu z roku 1947.¹³ Obvinění z účasti na rozbití republiky Tiso odmítl s tím, že Slovensku hrozilo pohlcení horthyovským Maďarskem. Apologeti Tisa později argumentovali také právem každého národa na samostatný stát, a tento argument se postupně dostával do popředí. V ostatních bodech obžaloby se Tiso odvolával zpravidla buď na nátlak Německa, kterému nemohl vzdorovat, anebo „na teorii menšího zla“, totiž na svou snahu zabránit ještě větší závislosti Slovenska na Německu, odvrátit uchopení moci slovenskými nacionálními socialisty kolem Vojtecha Tuky a Alexandra Macha, anebo prostě na nutnost bránit zájmy slovenského národa za všech okolností. Podíl na genocidě slovenských Židů odbyl Tiso tím, že o jejich tragickém osudu nic nevěděl. Obhájci Tisa kladli později především důraz na jeho roli při vzniku slovenského státu. Nedemokratický charakter slovenského režimu odůvodňovali válečnými poměry, účast na válce označovali jako symbolickou, účast na deportacích Židů pak

12 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33/1945 Zb. n. SNR zo dňa 15. mája 1945, o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва. In: Nové ASPI [online]. [Cit. 2018-06-25.] Dostupné z: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/11701/1/2>. Na webové stránce jsou publikovány i pozdější novelizace tohoto nařízení (viz Nariadenie SNR č. 57/1946 Zb. n. SNR).

13 Závěrečná obhajovací řeč Jozefa Tisa je otištěna v publikaci: SMOLEC, Ján (ed.): *Proces s dr. J. Tisom: Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho*. Bratislava, Tatrapress 1990, s. 122–222. V autentické podobě podle stenografického protokolu je součástí 3. svazku Tisových projevů (viz pozn. 11).

zlehčovali tvrzením, že Tiso souhlasil jen s jejich vyvezením na práce a o jejich skutečném osudu nevěděl. Odmítnutí povstání zase apologeti vysvětlovali tím, že bylo namířeno proti existenci slovenského státu.

V českém prostředí po válce byla samozřejmě za největší Tisův zločin považována jeho účast na rozbití republiky v březnu 1939, což ale pro větší část slovenské veřejnosti zločin nebyl. Rozdíl ve vnímání Tisovy role při vyhlášení samostatnosti Slovenska v českém a slovenském prostředí si uvědomovalo hned po válce více lidí. Není jistě náhodou, že Anton Rašla, vojenský prokurátor v Tisově procesu, navrhol postavit žalobu na obvinění z účasti na zločinech proti lidskosti, a nikoliv na obvinění z účasti na rozbití republiky. Rašla si zřejmě uvědomoval, že právě zde budou argumenty obžaloby velmi vratké a z Tisa se stane mučedník slovenské nezávislosti. Rašlův návrh ale nebyl přijat.¹⁴

Z výše uvedeného výkladu je jasné, že z českého pohledu tedy po válce nebyl velký rozdíl například mezi Tisem a sudetoněmeckými vůdci Konradem Henleinem či Karlem Hermannem Frankem, kteří rovněž zavinili rozbití republiky. Česká veřejnost by nepochybně mnohem snáz akceptovala Tisa a slovenský stát, kdyby Češi sami v této době o svůj stát nepřišli.¹⁵ Události ze 14. března 1939 na Slovensku totiž není možné oddělit od událostí následujícího 15. března, dne nacistické okupace Čech a Moravy a anexe českých zemí k Německu v podobě takzvaného protektorátu. Protektorát ale nebyl žádným českým státem, jak se mnoho Slováků mylně domnívalo, ale jen autonomním územím v rámci Německé říše. Tiso byl proto v českém prostředí vnímán mnohem negativněji než protektorátní prezident Emil Hácha, který v noci na 15. březen v Berlíně souhlasil s okupací českých zemí. Rozdíl byl totiž v tom, že Hácha sám druhou republiku rozbít nepomáhal a protektorát považoval jen za dočasné řešení, které bude v příhodný okamžik opět nahrazeno československou, nebo alespoň českou samostatností. Tiso naproti tomu obnovu Československa v jakékoliv formě odmítal, ačkoliv od slovenského diplomatického zástupce ve Švýcarsku Jozefa Kirschbauma věděl, že Spojenci po válce s existencí samostatného Slovenska nepočítají.¹⁶ Navíc mnoho Čechů na Slovensku bylo v letech 1938 a 1939 konfrontováno s protičeskou politikou Tisova režimu, především

14 *Tamtéž*, s. 33 n. Rašla uvádí, že stejný názor na vypracování obžaloby měl i Ludovít Rigan jako jeden z civilních žalobců.

15 K tomu podrobněji viz RYCHLÍK, Jan: Vznik Slovenského státu a česká společnost. In: BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava, Veda 2010, s. 392–405; TÝŽ: Situace v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939 a na počátku roku 1940 ve zprávách Generálního konzulátu Slovenské republiky v Praze. In: *Český časopis historický*, roč. 109, č. 4 (2011), s. 716–738.

16 KIRSCHBAUM, Joseph Marian: My Last Diplomatic Report to the President of Slovakia. In: *Furdek: Jednota Annual*, sv. 11. Cleveland, First Catholic Slovak Union 1972, s. 85. Ve slovenském překladu: KIRSCHBAUM, Jozef Marian: Moja posledná správa prezidentovi Slovenskej republiky. In: Jozef Tiso: Mučeník viery katolíckej a národa slovenského [online]. © 2012–2018 Igor Cagán [cit. 2018-06-30]. Dostupné z: <http://www.jozeftiso.sk/jt/k-zivotu/35-ocami-sucasnikov/231-moja-posledna-diplomaticka-sprava-prezidentovi-slovenskej-republiky>.

pak s vyháněním Čechů ze Slovenska. V důsledku protičeských opatření slovenské vlády byl v českém prostředí Tisův režim celkem oprávněně vnímán i jako protičeský a Tiso sám jako nepřítel Čechů.

V českém prostředí po válce nebyl v postoji k Tisovi rozdíl mezi jednotlivými politickými stranami: jak levicoví komunisté a sociální demokraté, tak národní socialisté, představující tehdy nejpravicejší českou politickou stranu, požadovali jeho smrt. Umírněnější postoj zastávala pouze Československá strana lidová, která jako strana klerikální nepovažovala za únosné nechat popravit katolického kněze. Podobně se na věc dívali i čeští agráři, jejichž strana nebyla povolena a kteří vstoupili většinou buď do lidové, anebo do národněsocialistické strany. Ladislav Feierabend, předválečný agrární politik, který přijal členství národních socialistů, o tom napsal: „Také dr. Josef Tiso, prezident slovenského státu, dostal právem smrt, ale vykonání tohoto trestu se mi v jeho případě nezdálo účelné.“¹⁷ Národní socialisté jako celek o trestu pro Tisa neměli pochybnosti, stejně jako je neměli komunisté. Prokop Drtina, národněsocialistický ministr spravedlnosti, odmítl doporučit Tisovu žádost o milost. Žádal nejprve, aby vláda vrátila Tisovu žádost předsednictvu Slovenské národní rady, které se mělo k žádosti jednoznačně vyjádřit. Když ale komunisté prosadili zamítnutí tohoto požadavku, odmítl milost podpořit.¹⁸

Hodnocení Tisa na Slovensku záviselo od pohledu na slovenský stát a jeho režim. Stát jako takový mohl být pro většinu Slováků celkem přijatelný, ale o režimu to neplatilo. Luďácký režim odmítali jak komunisté, tak demokraté různých politických směrů. Pro komunisty byl formou fašistické diktatury v zájmu slovenské buržoazie a Tisa vnímali jako jejího představitele. Komunistům tedy na slovenském státu vadilo především to, že byl státem buržoazním, a navíc ještě fašistickým.¹⁹ Pro demokraty různých odstínů byl luďácký režim popřením zásad demokracie, parlamentní formy

17 FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, sv. 3. Praha, Atlantis 1996, s. 348 (2. vydání).

18 Ve svých pamětech o tom napsal: „My, čtyři národně socialističtí ministři jsme se tak postavili nebo hlasovali proti udělení milosti. Návrh na udělení milosti, který jsem činil podmínkou svého souhlasu Lettrichovi a Nicholsovi, jsem nedostal, a nebyl jsem tedy ničím vázán. Naproti tomu zrada československého poslance a několikrát i ministra na československém státu v době zvýšeného ohrožení státu byla nesporná a páchal ji soustavně celou řadu let od příchodu Hitlera k moci (!) a od založení Henleinovy a Karmazinovy nacistické strany československých Němců. Podporoval je politicky, s Henleinem se paktoval před Mnichovem. Pak zradil i Háchův režim vyhlášením slovenského odtržení, což učinil dokonce i proti vůli Hlinkova dědice a následníka Karola Sidora. Svou nacistickou (!) samovládou udržoval na Slovensku až do konce války, vypověděl válku i Spojeným státům americkým a poslal slovenské vojáky po boku německé armády proti sovětskému Rusku. Když na Slovensku vypuklo Slovenské národní povstání, mařil je svými projevy a pomohl je zdolat svým rozhlasovým projevem i příchodem do poražené Banské Bystrice po boku generála SS! Kdo spáchal proti ČSR větší zločiny a horší zradu než tento katolický kněz?! Nikdo. Trest smrti byl na místě, odmítnutí milosti též. Pro ministry tak uvědoměle české strany, jako byli národní socialisté, nebylo možno jít dále, než jsme ve věci Josefa Tisa šli. A nebylo možno očekávat od nich více, než učinili.“ (DR-TINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století*, sv. II/2: *Rok 1947 – únor 1948*. Praha, Melantrich 1992, s. 303 n.)

19 Viz SIRÁCKY, Andrej: *Klerofašistická ideológia ľudáctva*. Bratislava, Slovenská akadémia ved 1955.

vlády a občanských svobod. Jak komunisté, tak demokraté přitom svorně vnímali velmi negativně skutečnost, že se Tiso přimkl k nacistickému Německu a setrval po jeho boku až do konce. Na druhé straně je jasné, že slovenští nacionalisté usilující o samostatný slovenský stát viděli v Tisovi hrdinu, protože vyhlášení slovenské samostatnosti bylo v jejich očích morálně oprávněným a politicky zcela správným aktem. Skutečnost, že slovenský národ poprvé v dějinách získal svůj samostatný stát, byť zcela závislý na Německu a s velmi problematickým režimem, měl pro slovenské nacionalisty natolik zásadní a přímo epochální význam, že nedokonalosti tohoto státu se jim zdály zcela nepodstatné.²⁰

Postoj Komunistické strany Slovenska (KSS) k Tisovi byl v letech 1946 a 1947 shodný s postoji českých komunistů, a pokud jde o požadavek hrdelního trestu pro Tisa, tedy i stejný, jaký zastávali sociální demokraté a národní socialisté. Hovořím-li o postoji slovenských komunistů, mám na mysli především vedení strany, protože mnozí řadoví členové měli prokazatelně na věc jiný názor.²¹ Komunistickou stranu Slovenska ovšem k tomuto nesmiřitelnému stanovisku vedl jen politický kalkul: na jaře 1946 vedení Demokratické strany (DS) uzavřelo dohodu s představiteli politického katolicismu o podpoře v nastávajících volbách, ve kterých pak strana právě hlasy katolíků (dříve převážně voličů HSLS) zvítězila. Komunisté věřili, že tato dohoda, později označovaná jako „aprílová“, obsahovala tajný závazek Demokratické strany, že nepřipustí Tisovo odsouzení, respektive výkon rozsudku. Komunisté byli proto přesvědčeni, že pokud bude Tiso popraven, katoličtí voliči se odvrátí od Demokratické strany. O samotného Tisa jim přitom vlastně vůbec nešlo. Existence tajné dohody nebyla ve skutečnosti nikdy prokázána a dá se o ní silně pochybovat.²² Demokratická strana, byť se aktivně podílela na boji za obnovu Československa a k Tisovi neměla žádné sympatie, ovšem zaujala k výkonu trestu smrti skutečně negativní postoj a její představitelé se do poslední chvíle snažili dosáhnout udělení milosti. Oprávněně se totiž obávali, že poprava poškodí vztahy mezi Slováky a Čechy i mezi katolíky a evangelíky a v konečném důsledku z ní budou politicky profitovat komunisté.²³

20 Viz VNUK, František: *Ludová strana v slovenskej politike*. In: *Literárny almanach Slováka v Amerike*. Chicago, Logos – Cromwell 1968, s. 44 n.

21 Viz URSÍNÝ, Ján: *Z môjho života: Príspevok v vývoju slovenskej národnej myšlienky*. Martin, Matica slovenská 2000, s. 122.

22 Nedá se předpokládat, že by na sebe Demokratická strana vzala závazek zabránit Tisovu odsouzení, protože ho ani neměla možnost splnit. Ján Ursíný, jeden z iniciátorů aprílové dohody za demokraty, se ve svých pamětech o takovém závazku vůbec nezmiňuje (*tamtéž*). Pavol Čarnogurský, který se jednání zúčastnil za katolíky, tvrdí, že se demokraté zavázali zasadit se za pokud možno mírný rozsudek, resp. za udělení milosti, přičemž ale žádný písemný závazek neposkytli (ČARNOGURSKÝ, Pavol: *Svedok čias*. Bratislava, USPO Peter Smolík 1997, s. 198 n.).

23 Předseda Demokratické strany Jozef Lettrich, vůdčí osobnost povstalecké Slovenské národní rady, který byl sám Tisovým režimem pronásledovaný, o tom napsal: „Komunisti ešte pred začatím procesu viac ráz zaujali stanovisko, že Tiso musí byť popravený. Demokrati sa postavili proti jeho poprave z dôvodov štátne politických (československých) i z príčin rýdzo slovenských. Odôvodnene sa obávali zhoršenia slovensko-českého pomeru, keby bol

Výkon trestu smrti sice přijala slovenská veřejnost (a to nejen katolíci) nesouhlasně, avšak až na malé výjimky klidně.²⁴ Ve slovenském katolickém prostředí zůstal samozřejmě obraz Tisa i nadále pozitivní. Stalo se přesně to, čeho se obávali slovenští evangelíci: pro nemálo slovenských katolíků se Tiso stal mučedníkem. Vznikla také představa, že Tisa vlastně popravili Češi. Vina za Tisovu smrt byla připisována především prezidentovi Edvardu Benešovi, jenž na Slovensku nebyl nikdy populární. V lidovém podání šlo ze strany Beneše o akt msty. Tisova poprava se tak vedle údajného sestřelení letadla generála Miroslava Rastislava Štefánika a legendy o tom, že Beneš zaprodal v roce 1920 Spiš a Oravu za Těšínsko a ostravské uhlí, stala permanentní součástí slovenských protičeských stereotypů a mýtů. Nic na tom nezměnila skutečnost, že Tiso byl souzen slovenským soudem podle slovenských retribučních norem schválených Slovenskou národní radou, přičemž tyto slovenské normy – mimochodem mnohem přísnější než české retribuční dekrety – ani neumožňovaly odsoudit Tisa k jinému trestu než k smrti anebo k třicetiletému vězení.²⁵

Obraz Tisa jako dobráckého venkovského kněze, který zachránil slovenský národ před maďarskou a německou okupací a zajistil během druhé světové války Slovákům blahobyt, byl v katolickém prostředí předáván z generace na generaci, a byť časem vybledl, udržel se částečně přes celé komunistické období až do současnosti. Předávání těchto „pravdivých informací“ probíhá způsobem, který je dobře znám folkloristům.²⁶ Tiso má v lidovém podání výhradně pozitivní črty a jsou mu v rozporu s historickou skutečností připisovány zásluhy, které neměl (například údajná záchrana slovenských Židů), zatímco negativní vlastnosti jsou naopak přisuzovány výhradně jeho odpůrcům. Jinými slovy: lidový hrdina vypadá v lidovém podání vždy

popravený představitel slovenského radikálního nacionalizmu, a narušenia konfesionálnych vzťahov medzi Slovákmi, keby bol popravený rímskokatolícky kňaz. Okrem toho proti poprave hovorili aj dôvody psychologické a zmysel pre spravodlivosť. Nebolo totiž preziravé poskytovať možnosť výstredným politickým kruhom, aby z politického vinníka urobili mártýra. Popri všetkých činoch v totalitnom režime Slovenského štátu Tiso reprezentoval umiernený smer, takže nebolo spravodlivé, aby sa táto závažná okolnosť nevzala do úvahy.“ (LETTRICH, Jozef: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava, Archa 1993, s. 191. Kniha vyšla pôvodne v roce 1955 v New Yorku a o rok později v Londýně anglicky pod názvem *A History of Modern Slovakia*.)

- 24 K reakcím na Tisovu popravu viz VNUK, František (ed.): *Dokumenty o postavení katolické církvi na Slovensku v letech 1945–1948*. Martin, Matica slovenská 1998, dokument č. VI/7, s. 118 n.; dokument č. VI/8, s. 119; dokument č. VI/15, s. 128; dokument č. VI/16, s. 128 n.; RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava, Academic Electronic Press 1998, s. 95 n.
- 25 Pokud jde o záležitost kolem případné milosti, slovenská katolická veřejnost vůbec nerefletovala fakt, že o její neudělení se „zasloužilo“ především předsednictvo Slovenské národní rady, které se k návrhu odmítlo vyjádřit a postoupilo jej bez komentáře přímo vládě v Praze. Prezident Beneš se nepochybně dopustil politické chyby, když odmítl Tisovi milost udělit, avšak na druhé straně je třeba si uvědomit, že právo milosti spočívá v privilegiu hlavy státu milost udělit, či neudělit, a nikoliv v právu odsouzeného milost vymáhat.
- 26 Viz RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna – RYCHLÍK, Jan: Problémy výzkumu transmise lidové kultury. In: *Národopisný věstník československý / Bulletin d'ethnographie tchécoslovaque*, roč. II (44). Praha, Národopisná společnost československá při ČSAV 1985, s. 85–93.

tak, jak jej lidové vrstvy chtějí vidět, a koná takové skutky, jaké by podle lidových představ o dobrém vládcí měl konat.²⁷

Zajímavé je, že naprostá většina Slováků (včetně slovenských katolíků) zároveň vysoce pozitivně hodnotila Slovenské národní povstání a jako by zcela zapoměla, že Tiso proti němu otevřeně vystoupil. Naproti tomu evangelická komunita si vždy od Tisa zachovávala značný odstup a jeho režim, v němž byli evangelíci občany druhé kategorie, hodnotila zdrženlivě. Trest smrti ale i ona v zásadě hodnotila jako neadekvátní a jeho výkon jako politicky chybný.

Na Slovensku se v období komunismu samozřejmě Tisův kult nemohl rozvíjet a oficiální historiografie hodnotila jeho historickou roli jednoznačně negativně. Na tom se nic zásadního nezměnilo ani v roce 1968, kdy v rámci slovenského boje za federaci byla v tisku celkem otevřeně nastolována různá historická témata. Tiso se ale do tohoto rámce nevešel, protože boj za federaci se opíral o státoprávní odkaz Slovenského národního povstání a proti němu Tiso jednoznačně vystoupil. Zřejmě jedinou výjimkou byl článek Ladislava Hoffmanna „Katolícka cirkev a tragédia slovenských židov“, uveřejněný v liberálním týdeníku *Kultúrny život*.²⁸ S nástupem takzvané normalizace pochopitelně jakékoliv pokusy o rehabilitaci Tisa ustaly.

Tisův kult v kruzích slovenské emigrace

Adorace Jozefa Tisa se už od konce války rozvíjela v prostředí slovenských emigrantů, a to především ve Spojených státech a Kanadě. Na jeho šíření se podílely především tamní krajanské organizace Slovenská liga v Americe (*Slovak League of America* – SLA) a Kanadská slovenská liga (*Canadian Slovak League* – CSL) s jejich tiskovými orgány. Bylo to způsobeno i určitým personálním propojením: do Severní Ameriky emigrovala řada osobností veřejného života ľudáckého režimu, z nichž někteří zaujali i významná místa v krajanském životě. Tak například Jozef Paučo, šéfredaktor novin *Slovák* (ústředního orgánu HSLs), se stal v USA šéfredaktorem krajanských novin *Slovák v Amerike*, ve slovenských krajanských institucích a ústavech působili například historizující publicista Konštantín Čulen či historik František Hrušovský. Čulen vydal už krátce po válce v USA oslavný Tisův životopis s názvem *Po Svätoplukovi druhá naša hlava*, přičemž jej věnoval „nehynúcej pamiatke obetí takzvaného Národného súdu a súdov ľudových, ktoré po Slovensku rozosiala čierna

27 Viz RYCHLÍK, Jan: National Consciousness and Social Justice in Historical Folklore. In: HOERDER, Dick – BLANK, Inge (ed.): *The Roots of the Transplanted*, sv. 2. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs – Columbia University Press 1994, s. 43–53.

28 HOFFMANN, Ladislav: Katolícka cirkev a tragédia slovenských židov. In: *Kultúrny život*, roč. 23, č. 23 (7.6.1968), s. 6. Ladislav Hoffmann a jeho bratr Gabriel Hoffmann byli Židé, kteří však již dlouho před vznikem slovenského státu konvertovali ke křesťanství, a získali proto od prezidenta Tisa výjimku z ustanovení židovského kodexu. Z vděčnosti potom obhajovali nejen Jozefa Tisa, ale i jeho protizidovskou politiku. (Viz HOFFMANN, Gabriel – HOFFMANN, Ladislav: *Katolícka cirkev a tragédia slovenských židov v dokumentoch*. Partizánske, G-print 1994.)

zloba náboženskej neznášanlivosti našich bratov [evanjelikov] a vôľa najväčších nepriateľov slovenského národa, Dr. Beneša a Čechov“.²⁹ Paučo jako první publikoval Tisovu obhajovací řeč před Národním soudem.³⁰ V roce 1953 vydal knihu *Tisov odkaz*, ve které představil Tisa jako mučedníka, kterého uctívá celý slovenský národ.³¹ Tisovi také Paučo věnoval rozsáhlou kapitolu ve svých vzpomínkách, vydaných v roce 1967.³² V roce 1972, při příležitosti dvacátého pátého výročí Tisovy popravy, vyšlo v ročence *Slovakia*, kterou tehdy Paučo redigoval, několik oslavných studií i vzpomínkových článků o Tisovi, z nichž ústřední napsal někdejší generální tajemník HSLŠ a potom slovenský *chargé d'affaires* v Bernu Jozef Marián Kirschbaum.³³ Tisův kult se šířil také mezi slovenskými exulanty v Argentině, kam odešli především ti Slováci, kterým se nepodařilo získat vstupní víza do Spojených států a Kanady. V Argentině působil až do smrti například Štefan Polakovič, jeden z hlavních ideologů a filozofů luďáckého režimu, který již za války vydal na Slovensku sbírku Tisových článků a projevů.³⁴

V podmínkách vrcholící studené války luďáčtí emigranti celkem logicky zdůrazňovali právě antikomunistický charakter režimu slovenského státu, kterým dokonce odůvodňovali účast slovenské armády ve válce proti Sovětskému svazu za druhé světové války.³⁵ O popularizaci Tisa se konečně přičinili v šedesátých a sedmdesátých letech především František Vnuk a Milan Stanislav Ďurica, tehdy exiloví historici mladší generace. Velmi citlivou otázku Tisovy zodpovědnosti za deportace Židů v roce 1942 například Ďurica v roce 1957 vyřešil tak, že v rozporu s historickou skutečností popsal Tisa téměř jako zachránce slovenských Židů, který jim údajně masově uděloval prezidentské výjimky.³⁶ Vyhlášení války Spojeným státům a Velké

29 ČULEN, Konštantín: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava: Život Dr. Jozefa Tisu*, sv. 1–2. Middletown (Pennsylvania), Prvá katolícka slovenská jednota 1947 a 1948, s. 1. Nové vydání: Partizánske, Garmond 1992.

30 PAUČO, Jozef (ed.): *Dr. Jozef Tiso o sebe*. Passaic (New Jersey), Slovenský katolícky Sokol 1952, s. 353–355. Obhajovací řeč byla otištěna podle zápisu, který pořídil jeden z diváků v soudní síni, a nebyla proto úplná ani přesná. Úplná obhajovací řeč podle soudního stenografického protokolu byla publikována teprve v roce 2010 (viz TISO, J.: *Prejavy a články*, sv. 3, s. 99–217, Obranná řeč Dr. Jozefa Tisa pred Národným súdom v dňoch 17. a 18. marca 1947 – viz pozn. 11).

31 „Dr. Jozef Tiso vstúpil do skryše srdca celého slovenského národa dávno pred popravou, prv než sa stal hlavou samostatného slovenského štátu. Predtým, než by bol niekto pomyslel, že sa nájdu zlosynovia, ktorí zavraždia spravodlivého a vznešeného panovníka (!) nášho.“ (PAUČO, Jozef: *Tisov odkaz*. Middletown (Pennsylvania), Jednota Press 1953, s. 71.)

32 TÝŽ: *Tak sme sa poznali: Predstavitelia Slovenskej republiky v spomienkach*. Middletown, Jednota Press 1967, s. 221–278.

33 KIRSCHBAUM, Joseph Marian: Dr. Joseph Tiso: The Prelate-Politician who Died on the Gallows for His People. In: *Slovakia*, roč. 22, č. 45 (1972), s. 5–20.

34 POLAKOVIČ, Štefan: *Z Tisovho boja*. Bratislava, Vydavateľstvo HSLŠ 1941.

35 PAUČO, Jozef: *Slováci a komunizmus*. Middletown, Jednota Press 1957, s. 107–111.

36 ĎURICA, Milan Stanislav: Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia. In: *Slovakia*, roč. 7, č. 3–4 (1957), s. 1–22; 2., samostatné vydání: Padova, Università Padova 1964; vyšlo také slovensky: *Dr. Jozef Tiso a problém Židov na Slovensku*. Middletown, Jednota Press 1957. Ďurica svou tezi o Tisovi jako zachránci slovenských Židů publikoval i v jiných ja-

Británii 13. prosince 1941, pro luďácký exil velmi nepříjemné, zase jeho publicisté odbývali poukazem na skutečnost, že o tomto aktu nerozhodl slovenský sněm a že reálně k žádným bojům nedošlo. Často se přitom objevoval argument, že Američané a Britové nikdy nevzali vypovězení války na vědomí.³⁷ Skutečnost, že se Tiso postavil proti Slovenskému národnímu povstání, objasňovali tím, že toto povstání znamenalo nastolení komunistického režimu. Slovenské národní povstání totiž pro příslušníky exilu – na rozdíl od většiny Slováků doma – bylo jen „neuvěřitelným a nepochopitelným spiknutím“ proti Slovenské republice.³⁸ Na druhé straně je třeba říci, že pro Slováky, kteří odešli do exilu teprve po roce 1968, již zpravidla Tiso nebyl žádnou autoritou a k jeho odkazu se nehlásili. Tito lidé si uvědomovali, že má-li být v budoucnosti obnoven slovenský stát, pak se tak musí stát na zcela nových základech.

Pokusy luďáckého exilu o Tisovu morální rehabilitaci v očích amerických politických kruhů se nesetkaly v zahraničí s velkým úspěchem. V letech studené války Spojené státy podporovaly exilovou Radu svobodného Československa, která se skládala z českých a slovenských československy orientovaných předúnorových politiků. Tito politici byli sice jednoznačně antikomunističtí, ale odmítali – byť i v zájmu společného boje proti komunismu – jakoukoliv spolupráci s luďáckým exilem, shromážděným kolem Slovenské národní rady v zahraničí a Slovenského osvobozovacího výboru. Pro Radu svobodného Československa byl Tiso *persona non grata* a také jí zůstal: v tomto ohledu se politici exilu nelišili od komunistické garnitury v Praze. Česká posrpnová emigrace, která byla svědkem vzniku československé federace, měla sice na rozdíl od emigrace poúnorové mnohem příznivější postoj k myšlence samostatného Slovenska, ale možnost jakékoliv rehabilitace Tisa odmítala.³⁹

zycích (viz např. TÝŽ: *La Republica Eslovaca y la tragedia de los judios europeos*. Buenos Aires 1957). Tvzení, že prezident Tiso zachránil několik tisíc Židů tím, že jim udělil tzv. prezidentské výjimky, patří ke standardní výbavě Tisových apologetů, přičemž argumenty vesměs paušálně přebírají právě z Ďuricovy práce. Ďuricovo tvrzení není ale pravdivé. Prezident Slovenské republiky měl podle paragrafu 255 židovského kodexu skutečně právo udělit dispens buď ze všech, anebo z některých ustanovení kodexu, tj. z protizidovských nařízení. Držitel tzv. úplné výjimky nebyl *de iure* považován za Žida, čímž byl vyňat z deportací nejen on, ale i jeho rodina. Z dochované dokumentace uložené ve Slovenském národním archivu vyplývá, že prezident Tiso udělil celkem asi 900 výjimek, a to především již delší dobu pokřtěným Židům anebo Židům žijícím v manželství s nežidovským partnerem. Na pokřtěné Židy a Židy žijící ve smíšených manželstvích se ovšem deportace stejně nevztahovaly. Pro záchranu nemalého počtu slovenských Židů měly ve skutečnosti mnohem větší význam tzv. rezortní výjimky, které vydávali jednotliví ministři.

37 Problém spočíval v tom, že USA a Velká Británie Slovenskou republiku v roce 1941 neuznávaly, a z právního hlediska tedy nemohly na vypovězení války nijak reagovat.

38 VNUK, František: *Neuveriteľné sprisahanie*. Middletown, Jednota Press 1964.

39 *Tamtéž*, s. 121 n.

Tiso a disent

Pro český disent zůstal Tiso nepřijatelný stejně jako luďácký režim. Na Slovensku byla situace poněkud odlišná, protože hlavní silou slovenské opozice byl právě katolický disent. Pro slovenské katolíky bylo vnitřně těžké akceptovat skutečnost, že právě katolický kněz, a ještě k tomu hlava doposud jediného v historii existujícího slovenského státu, by se mohl dopustit nějakého nečestného a zavrženíhodného jednání. Čistě lidsky a také psychologicky je takový postoj jistě pochopitelný. Poněvadž si ale většina katolických aktivistů, jakými byli například František Mikloško nebo Ján Čarnogurský, uvědomovala, že přihlášení k Tisovi by opozici politicky diskreditovalo, zaujímalí raději opatrné a vyčkávací stanovisko. V tomto směru je přímo charakteristický postoj čelného představitele slovenské katolické opozice Jána Čarnogurského. Čarnogurský vystudoval práva na Karlově univerzitě v Praze a později v Bratislavě obhájil doktorskou disertaci o protižidovském zákonodárství na Slovensku. V říjnu 1988 podepsal prohlášení opozičních intelektuálů vyjadřující lítost nad deportacemi Židů ze Slovenska v roce 1942.⁴⁰ Přesto v rozhovoru pro český samizdatový časopis *Alternativa* na otázku, co si myslí o Tisovi, odpověděl takto: „Nie som historik a nepoznám dostatočne dejiny slovenského štátu. Jeden čas som sa zaoberal časťou jeho zákonodarstva, ale to je tiež už dávnejšie. Nemám ani vykryštalizovaný názor na Jozefa Tisu. Všímam si iba spomienky a názory na neho, ktoré na Slovensku zachytávam. Tie sú skôr kladné.“⁴¹ Pro slovenskou občanskou opozici byl ovšem Tiso tabu stejně jako pro Čechy. S ohledem na celkovou politickou situaci a snahu vytvořit jednotnou opoziční frontu proto ani pro katolický disent nebyla osobnost Tisa vhodná jako vzor. Jeho vize konzervativního Slovenska ostatně nebyla v sedmdesátých a osmdesátých letech pro Slováky už přitažlivá.

Přes odmítavý postoj k Tisovi a válečnému slovenskému státu v českém opozičním prostředí převládlo mínění, že i Tisovi stoupenci na Slovensku mají právo hlásat své názory a neměli by být za to státní mocí postihováni. Tento postoj se jasně projevil v kauze Ivana Polanského. Slovenský tiskař Polanský vydával na Slovensku samizdatový *Historický zápisník*. Prvé číslo vyšlo v roce 1986 a týkalo se právě Jozefa Tisa. Argumenty, kterými se Polanský snažil Tisa rehabilitovat, nebyly původní, nýbrž naopak plně převzaté z luďácké exilové literatury. Polanský ukázal *Historický zápisník* tajemnému biskupovi Jánovi Chryzostomu Korcovi, který sice zřejmě s jeho obsahem osobně souhlasil, ale současně si uvědomoval, že politicky není vhodný, a proto Polanskému doporučil, aby s vydáváním přestal. Polanský to Korcovi slíbil, ale přesto připravil další číslo časopisu, věnované tentokrát Andreji Hlinkovi. Policie celý náklad časopisu zabavila a sám Polanský byl 5. listopadu 1987 zatčen a obviněn z propagace fašismu. Polanského články obhajující a oslavující Jozefa Tisa mohly samozřejmě těžko vyvolat v českých zemích pozitivní reakci. Přesto se česká opozice za Ivana Polanského postavila a Charta 77 uznala jeho právo hlásat svobodně své

40 Viz ČARNOGURSKÝ, Ján: *Videné od Dunaja: Výber z prejavov, článkov a rozhovorov*. Bratislava, Kalligram 1997, s. 122–124.

41 *Tamtéž*, s. 112.

názory. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných označil v listopadu 1987 zatčení Polanského za útok proti náboženským a občanským aktivitám. Dvanáctého října 1988 byl založen Výbor solidarity s Ivanem Polanským, do kterého se zapojilo několik desítek českých publicistů a vydavatelů samizdatu. V rámci výboru vznikla čtyřčlenná informační skupina složená z jednoho Slováka (Ján Čarnogurský) a tří Čechů (Václav Benda, Jiří Gruntorád, Heřman Chromý). Na podporu Polanského vystoupil i arcibiskup pražský František kardinál Tomášek, který v dopise jeho manželce Idě ocenil přínos Ivana Polanského při vydávání katolické literatury. Také Demokratická iniciativa, sdružení českých pravicových liberálů nemajících samozřejmě žádné osobní či politické sympatie k Tisovi, vystoupila na Polanského obranu a poslala proti jeho uvěznění 9. září 1988 protest předsedovi federální vlády Lubomíru Štrougalovi.

Otevřená podpora přinesla částečný úspěch: Polanský byl nakonec odsouzen nikoliv za propagaci fašismu, ale jen za podvracení republiky a na podzim 1988 byl na základě amnestie vyhlášené prezidentem Gustávem Husákem k sedmdesátému výročí vzniku Československa podmíněčně propuštěn na svobodu.⁴² Ján Čarnogurský později podporu české opozice vysoce ocenil: „Štátna bezpečnosť si pošmakovala na Ivanovi Polanskom v roku 1987. Zatkla ho a obvinila z podpory a propagácie fašizmu. Práve pre tento paragraf bolo vtedy ťažké mobilizovať medzinárodnú podporu pre Ivana Polanského, pretože kto sa chcel zastávať fašistu? Ivanovi Polanskému vtedy veľmi pomohlo, že sa na jeho stranu postavila Charta 77 v Prahe a pre zahraničné kruhy rušila, že Polanský nie je fašista, ale jednoducho odporca komunizmu.“⁴³

Spory o Tisa po roce 1989

Pád komunistického režimu vedl v Evropě k přehodnocování role politiků a osobností, které komunistická historiografie tím či jiným způsobem kritizovala, nebo dokonce zatracovala. V mnoha případech tento proces ale vedl nikoliv k hledání vyváženého a objektivního pohledu na tyto osobnosti, ale jen k mechanickému obratu v jejich hodnocení o sto osmdesát stupňů. Nový pohled byl tak nakonec neméně pokřivený jako ten starý. Tak docházelo například v Polsku k nekritickému vychvalování Józefa Piłsudského a jeho sanačního režimu, v Maďarsku k rehabilitaci Miklóse Horthyho, v Rumunsku k pokusům o rehabilitaci maršála Iona Victora Antoneska, v Bulharsku k rehabilitaci cara Borise III. a podobně. V mnohonárodnostních státech východní Evropy byli částečně rehabilitováni různí nacionalističtí politici a hnutí, byť jejich charakter byl velice problematický. V Chorvatsku se například objevily pokusy rehabilitovat ustašovské hnutí včetně jeho vůdce Anteho Paveliče.

42 Viz RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Československa: Česko-slovenské vztahy 1989–1992*. Bratislava, Academic Electronic Press 2002, s. 47.

43 ČARNOGURSKÝ, J.: *Viděné od Dunaja*, s. 319.

Uvedený proces se samozřejmě nevyhnul ani tehdejšímu Československu. V českém prostředí nastala nekritická idealizace první Československé republiky a vystoupili obhájci činnosti protektorátního prezidenta Emila Háchy (i když celkově šlo ve druhém případě spíše o marginální záležitost). Na Slovensku začaly některé politické kruhy nekriticky vynášet válečný slovenský stát a v souvislosti s ním samozřejmě i osobnost Jozefa Tisa. Pod heslem, že je třeba konečně říci lidem „pravdu“, někteří slovenští nacionalističtí publicisté odsuzovali po vzoru luďácké emigrace Slovenské národní povstání jako „protinárodní“ a „protistátní“ puč. Na Slovensko se vrátili někteří luďáčtí emigranti, kteří zde začali otevřeně propagovat Tisův kult. Také zde znovu vyšly některé jejich práce, vydané již předtím v exilu. Od roku 1990 vznikla na Slovensku řada hnutí, která více či méně otevřeně žádala úplné osamostatnění Slovenska. Na prvním místě to byla Slovenská národní strana (SNS), ale silné separatistické tendence byly i v Křesťanskodemokratickém hnutí (KDH) Jána Čarnogurského a později ve Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS) Vladimíra Mečiara. I když jako celek se tyto politické síly k Tisovi a válečnému slovenskému státu nehlásily a naopak zdůrazňovaly, že příští samostatné Slovensko musí být demokratickým státem, mezi jejich členskou základnou jistě nechyběli stoupenci někdejšího slovenského státu a obdivovatelé Jozefa Tisa. Přesto právě v tomto období se Tiso stal znovu předmětem politických střetů jak mezi Slováky a Čechy, tak především mezi Slováky samotnými.

Osmého července 1990 byla na zdi někdejšího učitelského ústavu v Bánovcích nad Bebravou Jozefu Tisovi slavnostně odhalena pamětní deska.⁴⁴ Desku oficiálně vysvětil biskup Ján Chryzostom Korec. Oficiálně bylo umístění desky odůvodněno tím, že se Tiso jako někdejší bánovecký farář⁴⁵ v meziválečném období zasloužil o vybudování tamního mužského učitelského ústavu. Od počátku však bylo jasné, že jde o první pokus učinit především z Tisova procesu v roce 1947 věc „všech Slováků“ a dosáhnout když už ne právní,⁴⁶ tedy alespoň politické rehabilitace. Nikdo nemohl pochybovat o tom, že Tisova deska je jen prvním krokem v tomto směru.

Celá záležitost okamžitě vyvolala velké diskuse. V českém tisku se objevily hlasy otevřeně prohlašující, že Češi by nemohli žít ve státě, v jehož jedné části bude oficiálním hrdinou osoba, která se podílela na demontáži první republiky, a že pokud se má

44 Viz JABLONICKÝ, Jozef: *Glosy o historiografii SNP: Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava, NVK International 1994, s. 143.

45 Tiso dojížděl jako farář do Bánovců nad Bebravou každou neděli, bez ohledu na svou funkci poslance, resp. ministra, a v této tradici pokračoval i po vzniku slovenského státu jako předseda vlády a později prezident.

46 Právní rehabilitace Jozefa Tisa nepřicházela dost dobře v úvahu ze dvou důvodů: jednak proti rozsudkům Národního soudu nebyl možný opravný prostředek, jednak – i kdyby takový prostředek byl možný – i v obnoveném řízení by musel být Tiso znovu souzen za stejné činy jako v letech 1946–1947, což by ale znamenalo, že by byl s největší pravděpodobností znovu uznán vinným. Rehabilitace znamená, že soud dojde k názoru, že obžalovaný ve skutečnosti nespáchal činy, ze kterých byl obviněn, anebo že byl špatně aplikován zákon. Ani jedno, ani druhé se v procesu z let 1946–1947 nestalo. Neoludáci, volající po Tisově rehabilitaci, požadovali ve skutečnosti jakousi abolicí, tj. právní zrušení procesu a rozsudku, resp. vyhlášení jeho nicotnosti (nulity).

Tiso stát symbolem slovenského boje za národní emancipaci, nezbyvá Čechům než se urychleně od Slovenska oddělit. Tiso ale hlavně znovu hluboce rozdělil slovenskou veřejnost. Již v roce 1990 vyšla publikace *Proces s Dr. Jozefom Tisom*, kterou napsali společně někdejší vojenský prokurátor v Tisově procesu generál Anton Rašla a Tisův obhájce Ernest Žabkay.⁴⁷ Rašla – sám v padesátých letech vězněný – přitom v knize i v následujících veřejných vystoupeních potvrdil svá obvinění z roku 1947 jako zcela správná a opodstatněná a odmítl jakékoliv snahy proces zpochybňovat.⁴⁸ Spor měl na Slovensku samozřejmě i vnitropolitickou dimenzi. Pro liberály z Veřejnosti proti násilí (VPN) stejně jako pro levicové síly a pro maďarské strany na Slovensku byl Tiso nepřijatelný neméně než pro Čechy. Předsednictvo Slovenské národní rady odhalení desky odsoudilo.⁴⁹ Křesťanskodemokratické hnutí jako vládnoucí strana se dostalo do obtížné situace. Ve svém prohlášení ze 14. července 1990 nakonec odhalení desky schválilo, byť zároveň vůči Tisovi vyslovilo určité výhrady.⁵⁰ Avšak už o tři dny později evangelická sekce KDH odhalení desky odsoudila a fakticky prohlásila jakékoliv podobné akce vedoucí k Tisově rehabilitaci pro slovenské evangelíky za nepřijatelné.⁵¹ Generální prokurátor federace Tibor Böhm, mající blízko ke KDH, který měl prošetřit, zda odhalením desky nebyla naplněna skutková podstata trestného činu propagace fašismu, se ve svém dobrozdání vyslovil pro Tisa. Tím vyvolal další vlnu nesouhlasu a nakonec se rozhodl odstoupit z funkce. Čtyřicetátého července jej prezident Václav Havel odvolal na jeho vlastní žádost a jmenoval na jeho místo Ivana Gašparoviče.⁵² Na Tisovu obranu vystoupil na stránkách *Slovenského denníku* místopředseda Světového kongresu Slováků a někdejší zástupce ředitele československého vysílání rozhlasové stanice Svobodná Evropa Jozef Šrámek.⁵³ Tím, že KDH dalo ve svém deníku Šrámkovi prostor, nepřímou dokumentovalo, že se s jeho názorem ztotožňuje.

Tisova deska byla se zdi někdejšího učitelského semináře nakonec odstraněna a uložena do depozitáře.⁵⁴ Zájem veřejnosti dočasně opadl. Třináctého října 1990 se sice u příležitosti stotřetího výročí Tisova narození uskutečnila v Bánovcích nad

47 SMOLEC, J. (ed.): *Proces s dr. Jozefom Tisom* (viz pozn. 13).

48 Své stanovisko Rašla znovu potvrdil v knize vzpomínek *Zastupoval som československý štát: Význanie* (Prešov, Privatpress 1999).

49 Viz *Slovenský denník* (18.7.1990), s. 1 n.

50 *Tamtéž* (16.7.1990), s. 1.

51 *Tamtéž* (27.7.1990), s. 4.

52 *Tamtéž* (25.7.1990), s. 1.

53 *Tamtéž* (27.7.1990), s. 5.

54 Proti demontáži desky protestovala veřejnost blíže neznámá organizace Slovakia, jejíž předseda napsal premiéru Mečiarovi otevřený dopis požadující Tisovu rehabilitaci. Charakteristický je začátek tohoto dopisu: „Vážený pán předseda vlády Vladimír Mečiar, 8. júla tohto roku bola na budove bývalého učiteľského ústavu v Bánovciach nad Bebravou odhalená pamätná doska Dr. Jozefovi Tisovi. Proti nej a jej odhaleniu rozpútali na Slovensku Česi, Židia, antifasisti a iné podobné protislovenské živly zúrivú kampaň...“ Pod podpisem je podepsaný jakýsi Milan Kres, předseda výboru Slovakia, a redaktor časopisu *Zvesti* Jozef Bernahauser. (Text dopisu viz Stanovisko ku kampani proti odhaleniu pamätnej dosky msgn. Dr. Jozefa Tisu. In: *Slovenské ozveny*, roč. 1, č. 9 (1990), s. 6 n.)

Bebravou malá vzpomínková akce, na které řečníci požadovali vrácení desky, avšak celá věc neměla celkem žádný ohlas.⁵⁵ Místo desky se na veřejnost postupně dostala stará otázka Tisovy zodpovědnosti za deportace Židů a charakter slovenského státu. Exiloví historici Milan Stanislav Ďurica a František Vnuk začali i na Slovensku znovu prezentovat stará a dávno vyvrácená tvrzení o tom, že Tiso nejenže nenese spoluvinu za deportace Židů, ale naopak jich desítky tisíc zachránil poskytnutím prezidentských výjimek. Se stejnými tvrzeními vystoupili ostatně hned po listopadu i bývalí luďáci doma. Ti spolu s exilovými historiky našli na Slovensku několik následovníků z okruhu mladých katolických intelektuálů (Róbert Letz, Peter Mulík, Anna Magdolénová) a krajně nacionalistických historiků, často předlistopadových komunistů (Ján Bobák). V intelektuální i historické obci jako celku ovšem našli se svými názory jen malou podporu a výhrady vyslovili dokonce i někteří intelektuálové z okruhu Slovenské národní strany: tak například historik Anton Hrnko pokusy ospravedlňovat Tisovu židovskou politiku v diskusi s Pavlem Čarnogurským veřejně odmítl.⁵⁶ Do věci se znovu vložila emigrace, která začala rozesílat po Slovensku letáky vysvětlující jejich „pravdu“ o Tisovi.⁵⁷ Emigrantští historici a publicisté současně vyzývali k „slovenskému pohledu na dějiny“; v jejich podání ten, kdo kriticky vystupoval proti Tisovi a válečnému slovenskému státu, škodil slovenským zájmům.⁵⁸

Na podzim 1991 byla odhalena nová Tisova deska na jeho rodném domě v Bytči. Záležitosti si tentokrát všiml i zahraniční tisk. Vládě vedené Křesťanskodemokratickým hnutím byla celá věc nepříjemná, nicméně předseda Slovenské národní rady (a vedoucí politik KDH) František Mikloško se na tiskové konferenci v Bratislavě 16. října 1991 k věci přímo nevyjádřil, pouze „doporučil“ českým historikům, aby se namísto deportací Židů ze Slovenska soustředili na deportace z Protektorátu Čechy a Morava.⁵⁹ Rovněž Ján Čarnogurský zaujal k celé věci neurčité stanovisko, když řekl, že protizidovské zákony měl na svědomí Vojtech Tuka, o kterém nikdo nemluví, zatímco Tisova zodpovědnost se připomíná neustále. Pro prezidenta Václava Havla byla celá záležitost nemilá a instalaci desky odsoudil veřejně.⁶⁰ V porovnání

55 Viz *Čas* (15.10.1990), s. 2.

56 Ve svých vzpomínkách o tom Hrnko napsal: „Vyzval som ho, aby neobhajoval neobhájiteľné, že tzv. riešenie židovskej otázky na Slovensku možno síce vysvetľovať, ale v žiadnom prípade ho nemožno obhajovať, že zločin zostane zločinom, aj keď úmysly k tomu nemusia smerovať.“ (HRNKO, Anton: Nežný prevrat, alebo revolúcia? In: *Slovenské pohľady*, roč. 115, č. 11 (1999), s. 66.)

57 Jeden takový leták nazvaný „Poučenie“ byl např. reprodukován v časopise slovenských vysokoškoláků *Echo*, roč. 2, č. 12 (1991), s. 3.

58 Viz RYCHLÍK, Jan: František Vnuk a tzv. slovenský pohľad na dejiny. In: *Kultúrny život*, roč. 25, č. 36 (1991); BALÁŽ, A. – ROSENBERG, M.: Pohľad z druhej strany: Hovoríme s literárnym historikom Františkom Vnukom. In: *Literárny týždenník*, roč. 3, č. 16 (1990), s. 1 a 11; VNUK, František – ŠRÁMEK, Jozef: Historická kauza dr. Jozef Tiso. In: *Tamtéž*, č. 21, s. 8 n.

59 Viz *Český deník* (18.10.1991), s. 3.

60 Viz *International Herald Tribune* (4.12.1991), s. 5.

s odhalením desky v Bánovcích však tentokrát akce v Bytči vzbudila mnohem méně emocí i pozornosti.

Kauza „Tiso a Židé“ měla zvláštní dohru na jaře 1992. Biskup Ján Korec, jmenovaný mezitím kardinálem, vystoupil 28. března během své návštěvy Spojených států se starým tvrzením o tom, že Tiso navštívili roku 1942 židovští rabíni a žádali jej, aby zůstal ve funkci. Tuto známou (avšak naprosto vymyšlenou) legendu⁶¹ zopakoval i předseda SNR František Mikloško v interview pro *Rudé právo*.⁶² Stalo se tak právě v době, kdy se v Banské Bystrici konala mezinárodní konference o deportacích Židů ze Slovenska (25.–27. března 1992), na které izraelský historik pocházející ze Slovenska Ješajahu Andrej Jelínek (Yeshayahu A. Jelinek) otevřeně odmítl podobná tvrzení jako výmysly a navrhl sestavit mezinárodní komisi historiků k posouzení celého problému.⁶³ K ustavení podobné komise však nedošlo, protože především Tisovi apologeti na ní neměli zájem.⁶⁴

Pro Křesťanskodemokratické hnutí byla Tisova osoba jako koule u nohy. Čelní politikové KDH se snažili zaujmout neutrální postoj: na jedné straně si uvědomovali neobhajitelnost Tisa, na straně druhé jej nemohli ani veřejně odmítnout.⁶⁵ Hnutí bylo přitom pod tlakem emigrace, která žádala, aby se o Tisovi řekla „pravda“, tedy – přeloženo do srozumitelného jazyka – aby byl Tiso politicky rehabilitován. Vláda vedená KDH se poté rozhodla přesunout celou záležitost na historiky. Ve dnech 5. až 7. května 1992 se ve školicím a konferenčním zařízení Slovenské národní rady v Časté-Papierníčkách uskutečnila velká mezinárodní konference s názvem „Pokus o politický a osobní profil Jozefa Tisu“. Zúčastnili se jí jak domácí, tak exiloví historici

61 Jak správně poukázal Ješajahu Jelínek, je nemyslitelné, že by ortodoxní rabíni jednali s Tisem bez vědomí vrchního zemského rabína Emanuela Friedera, a ten se ve svém deníku o žádné prosbě vůči Tisovi, aby zůstal ve funkci, nezmiňuje. Ani žádná návštěva rabínů u Tisa se neuskutečnila. Frieder naproti tomu 8. března 1942 odevzdal Tisovi dopis-memorandum židovských rabínů s požadavkem, aby byli Židé v zájmu lidskosti ponecháni na Slovensku. Na tento dopis – stejně jako na memorandum židovských náboženských obcí s totožným obsahem z 5. března 1942 – Tiso nereagoval. (Viz HUBENÁK, Ladislav: *Riešenie židovskej otázky na Slovensku 1939–1945: Dokumenty*, sv. 2. Bratislava, Slovenské národné múzeum 1994, s. 31–33, dokument č. 156 – Memorandum církevních zväzov Židov na Slovensku prezidentovi dr. Jozefovi Tisovi proti vystahovaniu Židov zo Slovenska (5. marca 1942, Bratislava); FRIEDER, Emanuel: *Z denníku mladého rabína*. Bratislava, Slovenské národné múzeum 1993, s. 50 n.)

62 František Mikloško připouští: Byl jsem špatný topič. In: *Rudé právo*, příloha *Čtení na sobotu* (28.3.1992), s. 9.

63 Příspěvky z konference viz TÓTH, Dezider (ed.): *Tragédia slovenských Židov: Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25.–27. marca 1992*. Banská Bystrica, Dáte 1992 (sborník byl zároveň publikován též anglicky jako *The Tragedy of Slovak Jewry*).

64 Negativní byla především reakce Františka Vnuka, který odmítl Jelínkův návrh jako zpochybňování Korcovy pravdomluvnosti, aniž ovšem o ní předložil jakýkoliv důkaz.

65 V interview pro *Rudé právo* koncem ledna 1992 vystoupil na obranu Tisa a slovenského ľudáckého režimu Pavol Čarnogurský (Národu, co mu patří: S Pavlem Čarnogurským o jeho synech a nejen o politice. In: *Rudé právo*, příloha *Čtení na sobotu* (25.1.1992), s. 12). Jeho názory se pak setkaly s odmítavými reakcemi (Na co Pavol Čarnogurský „zapomněl“. In: *Tamtéž*, příloha *Čtení na sobotu* (1.2.1992), s. 16).

a publicisté (mimo jiné i někdejší generální tajemník Hlinkovy slovenské lidové strany Jozef M. Kirschbaum), ale i historici čeští a zahraniční. Na konferenci zazněly sice různé názory, ale jako celek musela být tato akce pro luďáckou emigraci zklamáním, protože k žádné rehabilitaci Tisa nedošlo. Většina slovenských domácích historiků luďáckou interpretaci odmítala.⁶⁶

Diskuse o Tisovi pokračovala samozřejmě i po zániku Československa. V létě 1993 řekl košický biskup Alojz Tkáč, že Češi by se měli omluvit za Tisovu smrt. Výzva se setkala s rozporuplnou reakcí na Slovensku, v českých zemích neměla ale žádný ohlas. Český velvyslanec v Bratislavě Filip Šedivý odmítl Tkáčovu výzvu jakkoliv komentovat s odůvodněním, že jde o výrok soukromé osoby, na který vláda České republiky nehodlá reagovat. Čím déle trvala samostatná Česká republika, tím více upadal v českém prostředí Tiso do zapomnění.

Z pohledu druhé dekády jednadvacátého století katolický kněz a politik Jozef Tiso rozhodně není tou osobností, která by rozdělovala Čechy a Slováky. Mladým Čechům jméno Jozefa Tisa zpravidla už nic neříká, těm starším je většinou lhostejný. Pro žádného z Čechů rozhodně není Tiso hrdinou, ale pro naprostou většinu z nich už na rozdíl od minulosti není ani nepřítelem či zrádcem. Tiso ovšem vždy dělil a také dnes dělí slovenskou společnost: pro její menší (a dodejme: dnes již jen velmi malou) část je hrdinou a mučedníkem,⁶⁷ který položil svůj život za slovenskou samostatnost; pro její převážnou část je neúspěšným politikem, který zavedl Slovensko do područí nacistického Německa se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Současné slovenské politické elity se k Tisovi a jeho režimu nehlásí. Dnešní Slovenská republika jako moderní a demokratický stát se nepovažuje za pokračovatele válečné Tisovy Slovenské republiky, ale – podobně jako Česká republika – za nástupce demokratického Československa. Pokud ještě někoho Tiso dnes rozděluje, tak jen samotnou slovenskou společnost.

66 Přednesené příspěvky vyšly ve sborníku *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu* (viz pozn. 3).

67 Objevily se dokonce pokusy Tisových apologetů prosadit jeho blahorečení. Proti tomu se veřejně ohradila jednak slovenská židovská komunita, jednak řada slovenských intelektuálů.